

Çağatay Türkçesiyle Yazılan ve Geleneksel Meslekleri Konu Alan Risaleler Üzerine*

KAMİLE SERBEST**

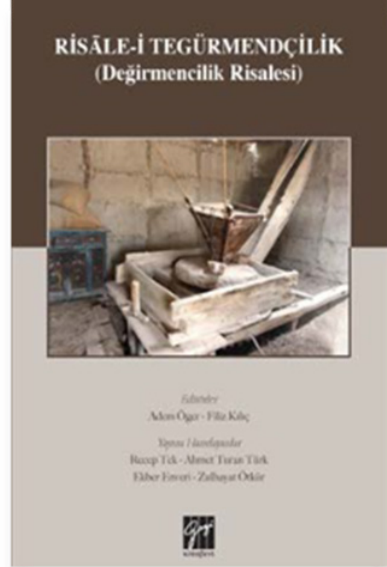
Yerleşik hayata geçen ilk Türk toplumu olan Uygur Türkleri, yerleşik hayat ve bölgede kurulan düzen neticesinde edebiyat, sanat, tababet, geleneksel meslekler vb. alanlarda gelişme göstermiştir. İpek Yolu gibi önemli ticaret yolunun Uygur Türklerinin yaşadığı bölgeyi kapsamı ve çeşitli ülkelerle etkileşim hâlinde olunması nedeniyle kültür aktarımında önemli bir role sahip olmuştur. Kültür aktarımında farklı ülkeler, coğrafyalar arasındaki etkileşimin yanı sıra “dil” de önemli bir yere sahiptir.

13. yüzyılda Moğol baskısı dolayısıyla farklı bölgelere kitlesel göçler yaşanmış, bu açıdan 13. yüzyıl kitlesel göçler ile Türk kültürünün yanı sıra Türk dilinin de geniş coğrafyalara yayıldığı bir yüzyıl olmuş hatta bu göçler sonucunda Türk dili yeni dillerin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Yine bu süreçte Doğu Türkçesi olarak da bilinen “Çağatay Türkçesi” şekillenmeye başlamış, 15. ve 20. yüzyıllar arasında ise Orta Asya’daki Türk topluluklarının ortak yazı dili olmuştur. Uygur Türkleri de 13. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süreçte Çağatay Türkçesiyle divan, mesnevi, tezkire ve risale gibi türlerde çok sayıda eser vermiştir.

Bu eserler arasında geleneksel meslekleri konu alan ve “risale” olarak anılan birçok fütüvvetnâme kaleme alınmıştır. Daha çok Kaşgar, Hoten, Yarkent, Kumul ve Turfan gibi şehirlerde kaleme alınan bu eserler, 19. ve 20. yüzyıllarda Doğu Türkistan’a giden araştırmacı, seyyah ve misyonerler tarafından toplanarak çeşitli ülkelere götürülmüştür.

Prof. Dr. Adem Öger yürütücülüğünde gerçekleştirilen “Çağatay Türkçesiyle Yazılan ve Geleneksel Meslekleri Konu Alan Risalelerin Araştırılması, İncelenmesi ve Yayınlanması” başlığını taşıyan proje kapsamında da İsveç Lund Üniversitesi Jarring Koleksiyonu, St. Petersburg’da bulunan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesi, Çin Milletler Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü, Minzu Üniversitesi’nden orijinal metinleri temin edilen sekiz eser yayımlanmıştır.

Proje kapsamında yayımlanan eserlerden ilki “Risāle-i Tegürmendçilik (Değirmencilik Risalesi)”dir. Eserin orijinal metni St. Petersburg’da bulunan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A 408 numarada kayıtlı olup 27 sayfadan ibarettir. Adem Öger ve Filiz Kılıç’ın editörlüğünde 2016 yılında yayımlanan çalışma, *Ön Söz, Giriş, Beş Ana Bölüm, Dizin ve Sözlük, Sonuç, Kaynaklar, Faksimile Metin* bölümlerinden

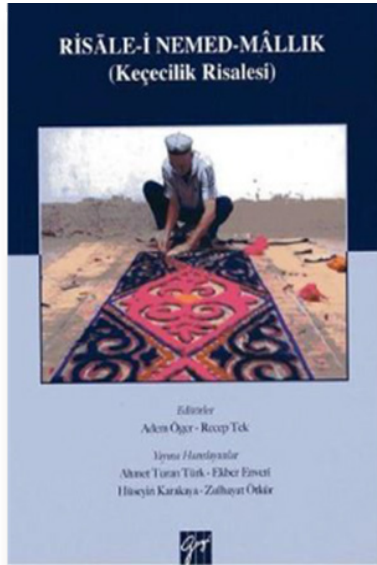
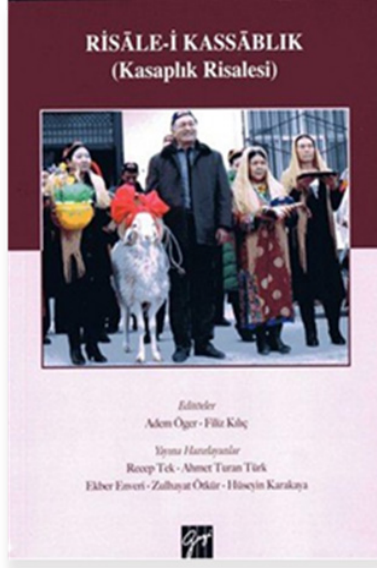
* Geliş Tarihi/Received: 30.09.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 02.10.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.104.032>.
** Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü. E-mail: kamileserbtest@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9859-3120>.

oluşmaktadır. Çalışmada; geleneksel meslek kavramı ve mesleki örgütlenme, Uygurlarda risaleler ve özellikleri, Türklerde geleneksel meslek olarak değirmencilik incelenmiş ve Çağatayca olarak kaleme alınan eserin transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir. Çalışmanın konu üzerine yapılacak olan çalışmalara kaynaklık teşkil etmesi açısından çalışmaya *Dizin ve Sözlük* kısmı eklenmiştir. Çalışmanın sonunda ise Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan elyazmasının orijinal metnine yer verilmiştir.

Proje kapsamında yayımlanan ikinci eser, *Risāle-i Kassāblik (Kasaplık Risalesi)*'tir. Çalışmada, birisi Jarring Koleksiyonu, diğeri St. Petersburg'da bulunan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A 379 (SP, A379) numarada kayıtlı olmak üzere iki nüsha incelenmiş olup içerik incelemesinde, Jarring Koleksiyonu'nda Prov. 36 numara ile kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır. İki yazma arasındaki farklılıklar ise dipnotlarda belirtilmiştir. Eser, *Ön Söz, Giriş, 1. Bölüm: Geleneksel Meslek Kavramı Üzerine, 2. Bölüm: Uygurlarda Risalecilik Geleneği ve Risalelerin Özellikleri, 3. Bölüm: Türklerde Kasaplık, 4. Bölüm: Risāle-i Kassāblik ve Özellikleri, 5. Bölüm: Transkripsiyonlu Metinler; Dizin ve Sözlük, Sonuç, Kaynaklar, Faksimile Metinler* bölümlerinden oluşmaktadır.

Projeye dâhil edilen eserlerden bir diğeri *Risāle-i Nemed-Māllık (Keçecilik Risalesi)*'tir. Çalışmada içerik incelemesi yapılan elyazması Jarring Koleksiyonu Prov. 403 numarada kayıtlı bir metin olup bu yazmanın 1b-29b sayfaları arasında yer aldığı ifade edilmiştir. Adem Öger ve Recep Tek editörlüğünde yayımlanana eser, proje kapsamında yayımlanan üçüncü çalışmadır. Çalışmada, diğer yayımlanan risalelerde olduğu gibi öncelikle geleneksel meslek kavramı, Türklerde ve Uygur Türklerinde risalecilik geleneği üzerinde durularak Keçecilik Risalesi'nin yazılış amacı, keçeciliğin pirleri, erkânı, uygulama yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir.

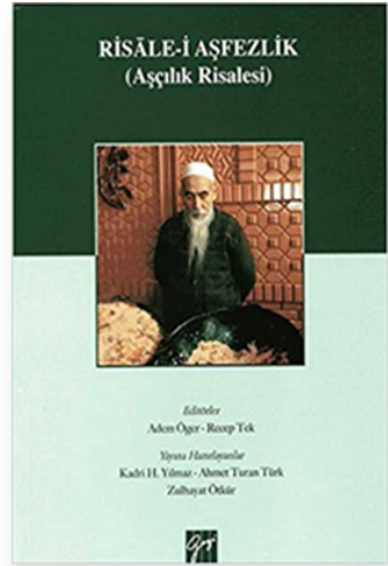
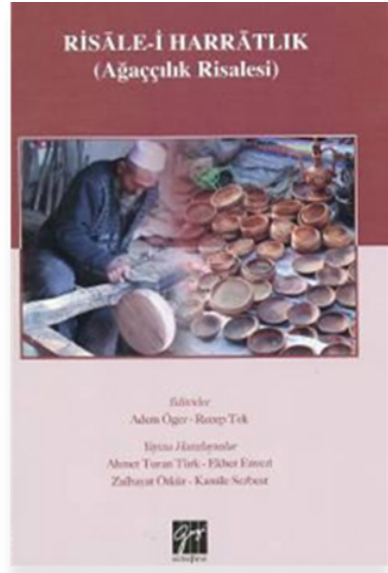
2016 yılında proje kapsamında yayımlanan eserlerden bir diğeri de *Risāle-i Harrātlık, Türkiye Türkçesine aktarımı ile Ağaççılık Risalesi'*dir. Adem Öger ve Recep Tek editörlüğünde hazırlanan çalışma, diğer

risalelerde olduğu gibi geleneksel meslek kavramı ve risalecilik geleneği hakkında bilgiler ile başlamaktadır. Çalışmanın 1. bölümünde gelenek, geleneksel meslek ve mesleki örgütlenme konuları üzerinde durulmuştur. 2. bölümünde Uygurlarda risalecilik geleneği ve risalelerin özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. 3. bölümünde, Türk kültüründe ağaç oyma ve işlemeciliğinin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. 4. bölümünde çalışmanın asıl konusunu oluşturan Risâle-i Harrâtlık (Ağaççılık Risalesi) isimli eser in içerik ve işlev özellikleri tanıtılıp değerlendirilmiştir. 5. bölümünde çalışmaya konu olan yazmaların transkripsiyonlu metinlerine yer verilmiştir. 6. bölümünde metinlerde yer alan kelimelerin dizin ve sözlüğü yer almaktadır. Çalışma *Sonuç, Kaynaklar* ve *Tipkibasımlar* ile tamamlanmıştır.

Risâle-i Aşfezlik (Aşçılık Risalesi) başlığını taşıyan Aşçılık Risalesi, proje kapsamında 2016 yılında yayımlanan eserlerin sonuncusudur. Çalışmada; aşçılık mesleğinin doğuşu, ilk piri ve geçmiş pirleri, mesleğin ehemmiyeti, meslek erbaplarının dikkat etmesi gereken hususlar, meslek risalesinin önemi, mesleğe dair iş ve işlemler gerçekleştirilirken okunacak ayet ve dualar, mesleğin farzları, vacipleri, sünnetleri ve mubahları, tekbir getirmenin farz olduğu durumlar, kural ve kaidelere riayet eden ve etmeyen usta ve çırakların halleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın esas alındığı orijinal metin St. Petersburg'da bulunan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesi'nde A402 numarada kayıtlıdır.

2017 yılında yayımlanan eserlerin ilki *Risâle-i Dehkânçılık (Çiftçilik Risalesi)*'tir. Uygur Türklerinin yerleşik hayata geçen ilk Türk toplumu olması nedeniyle tarım faaliyetleri diğer göçebe Türklere nazaran erken dönemde başlamış ve gelişim göstermiştir. Bu hususiyetle çiftçilik Uygur Türklerinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte toplumsal statüyü de ifade etmektedir. Çalışma, dört nüshanın karşılaştırılması ile ortaya konmuştur. Çalışmanın 1. bölümünde, geleneksel meslek kavramı üzerine aktarılan bilgilerin yanı sıra yayımlanan diğer çalışmalardan farklı olarak fütüvvetnameler hakkında bilgilere

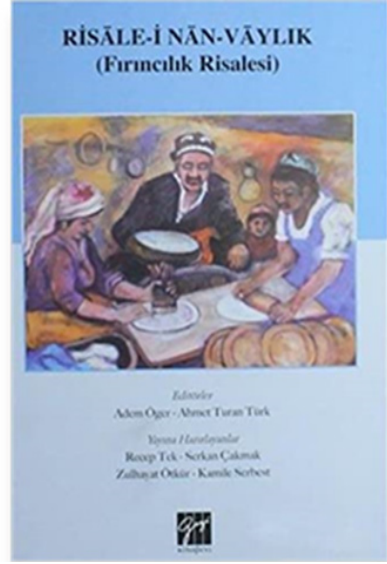
yer verilmiştir. Çalışmada yine Türklerde ve Uygur Türklerinde déhkançılık/çiftçilik, déhkan kavramı etimolojik ve semantik yönleriyle alınmış olup dört nüsha içerik ve şekil özellikleri bakımından mukayeseli olarak incelenmiştir.

Geleneksel meslekler arasında deri işlemeciliği ve ayakkabıcılık da önem arz etmektedir. Deri insanlara çok eski devirlerden beri giyim-kuşam, yeme-içme ve barınma işlerinde kullanmış oldukları eşyaların yapımında önemli bir ham madde olarak tanınmaktadır. Ayakkabıcılığın temel malzemesini de deri oluşturmaktadır. Projenin yedinci eseri de Risâle-i Mûze-dûzluk (Ayakkabıcılık Risalesi)'tur. Bu çalışmada ayakkabıcılık mesleğini konu alan risalenin iki nüshası incelenmiş olup söz konusu yazmalardan A nüshası Jarring Koleksiyonu'nda Prov. 500, B nüshası ise Prov. 43 olarak kayıtlıdır. İncelemede A nüshası esas alınmış olup yine aynı koleksiyonda Prov. 207'de bulunan ve bir sayfadan oluşan "Mozuduz Beyanı" adlı el yazmasına da çalışmada değinilmiştir. Çalışmanın içerik incelemesinde ve sözlük kısmında, Dr. Semra Alyılmaz'ın "Risâle-i Mûze-dûzluk" isimli çalışmasından, Serkan Çakmak'ın "Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)" adını taşıyan doktora tezinden ve H. 1152 (M. 1739/1740) yılında yazılarak 1980 yılında özetlenerek Uygur Türkçesine aktarılmış olan "Kedimki Uygur Hüner-Kesip Risaliliri (1)" adlı çalışmadan da yararlanılmıştır. Çalışmada iki nüsha mukayeseli olarak incelenmiş ve ayakkabıcılık mesleğinin piri, adap ve erkânı, kaideleri, mesleğin icrası ve icra sırasında okunacak ayet ve dualara yer verilmiştir.

Projenin sekizinci ve son çıktısı Risâle-i Nân-vâyılık" (Fırıncılık Risalesi)'tur. Çalışmaya konu olan fırıncılık risalesinin orijinal metni, Jarring Koleksiyonu Prov. 41 numarada kayıtlıdır. Söz konusu metin, Serkan Çakmak'ın "Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)" adlı doktora tezinde transkripsiyon olarak verilmiş, ancak metnin müstakil olarak dil ve içerik incelemesi ile tıpkıbasımına yer verilmemiştir. Ayakkabıcılık risalesinde olduğu gibi çalışmanın içerik incelemesinde ve sözlük

kısımında, Serkan Çakmak'ın söz konusu çalışması ve H. 1152 (M. 1739/1740) yılında yazılan ve 1980 yılında özetlenerek Uygur Türkçesine aktarılmış olan “Kedimki Uygur Hüner-Kesip Risaliliri (1)” adlı çalışma içinde yer alan nüshadan da yararlanılmıştır. Ekmeğin yapımı, şüphesiz ateşin bulunuşu ve insanoğlunun hayatta kalabilmek için yiyecek arayışı içerisinde yabanî tahılları keşfetmesi ile yakından alakalıdır. Türkler ekmeği sadece bir yiyecek olarak görmemişler aynı zamanda ona bir kutsiyet atfederek saygı duymuştur. Çalışmada, Türklerde ve Uygur Türklerinde fırıncılık geleneği incelenmiş olup mesleğin kaide ve uygulamaları hakkında bilgiler verilmiş, ekmek yapımının her aşamasında uyulması gereken kurallar, okunması gereken ayet ve dualar orijinal metinden hareketle ortaya konmuştur.

Çağatay Türkçesiyle Yazılan ve Geleneksel Meslekleri Konu Alan Risalelerin Araştırılması, İncelenmesi ve Yayımlanması başlığını taşıyan proje kapsamında, günümüzde unutulmaya yüz tutmuş sekiz geleneksel meslek hakkında incelmelerde bulunulmuş ve çeşitli kütüphaneler ve üniversitelerden temin edilen elyazması eserlerden hareketle bu mesleklerin adap ve erkânı, kaideleri, pirleri, mesleğin ortaya çıkışı ve icrası, yaratım ve aktarım süreçleri hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. Geleneksel mesleklere dair geleneksel bilgi ve tecrübelerin yazıya geçirilmesi ve aktarılması açısından risaleler önem arz etmedir. İncelemelerde, her mesleğin bir pirinin olduğu ifade edilmekte olup geleneksel mesleklere ve mesleği icra edenlere yönelik bir kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Yine bu hususta kaleme alınan ve mesleğin *el kitabı* mahiyetindeki risaleyi saklamak; haftada, ayda veya yılda bir kez okumak ve pirlere dua etmek gerektiği sık sık vurgulanmakta olup bu durum geleneksel meslekler ve risalelerin Türk kültüründe yeri ve önemini de açıkça göstermektedir. Bu noktada *Çağatay Türkçesiyle Yazılan ve Geleneksel Meslekleri Konu Alan Risalelerin Araştırılması, İncelenmesi ve Yayımlanması* projesi ve çıktıkları, geleneksel mesleklerin aktarımı açısından büyük önem taşımakla birlikte konu ile ilgili yapılacak olan yeni proje ve çalışmalara kaynak teşkil etmektedir.

Kaynaklar/References

- Öger, Adem ve Kılıç, Filiz (ed.). *Risâle-i Tegürmendçilik (Değirmencilik Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem ve Kılıç, Filiz (ed.). *Risâle-i Kassâblık (Kasaplık Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem ve Tek, Recep (ed.). *Risâle-i Nemed-Mâllık (Keçecilik Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem ve Tek, Recep (ed.). *Risâle-i Harrâtlık (Ağaççılık Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem ve Tek, Recep (ed.). *Risâle-i Aşfezlik (Aşçılık Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem ve Tek, Recep (ed.). *Risâle-i Dehkânçılık (Çiftçilik Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.
- Öger, Adem ve Tek, Recep (ed.). *Risâle-i Mütze-dîzluk (Ayakkabıcılık Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.
- Öger, Adem ve Türk, Ahmet Turan (ed.). *Risâle-i Nân-vâylik (Fırıncılık Risalesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.